Глава 1

За кого белият хляб и бельото са по-важни от депортирането на евреите

След нацистката конференция край езерото Ванзее през януари 1942 г. въпросът за унищожаването на евреите в Европа става една от първостепенните задачи на Хитлеровата политика. Приетата директива, съгласувана между различните ведомства на Райха, е озаглавена „Окончателно решение на еврейския въпрос". Директивата е секретна, макар да не посочва изрично, че се цели отнемане живота на милиони хора. Формално се предвиждат изселване и въдворяване в лагери на Изток. (1) От началото на 1943 г. властите в София са подложени на силен натиск от страна на Берлин да предадат българските евреи за изселване в Полша. Народното събрание е приело още преди година антиеврейския Закон за защита на нацията. Неговото репресивно действие обаче на практика е символично в сравнение с прилаганите Хитлерови нюрнбергски закони. В приетите протоколи от заседанието при Ванзее изрично е посочено – от България се искат 48 000 души. (2) Германската страна дава мъгляви уверения, че те ще работят във фабрики, в селското стопанство и др. Поискано е съдействие и за депортиране на еврейското население от новите територии. Изселването е възложено на генерала от СС и пълномощен министър на Германия в България Адолф Бекерле, на специалния пратеник от СС Теодор Данекер и на комисаря по еврейските въпроси Александър Белев. Обществото в Европа не е наясно какво се случва в лагерите на смъртта, дори не знае за тяхното съществуване. Те са управлявани от Химлер и СС при строго секретен режим и ужасяващите слухове, които се промъкват понякога, обикновено са приемани за антигерманска пропаганда. Съмненията обаче се оказват достатъчно основание в България да се предприемат поредица от действия за осуетяване на нацистките намерения. Въпросът не остава скрит, каквото е германското желание, а първо е пуснат за публично обсъждане, инспирирано от Двореца. В защита на евреите се обявяват видни интелектуалци, творчески съюзи, висши духовници от Църквата и група от 43 депутати, водени от подпредседателя на Народното

събрание Димитър Пешев. Той и неговите колеги стават фактическите инициатори на кампанията, макар да нямат ясна представа за ликвидацията, очакваща депортираните. (3) Пешев е съветник и доверено лице на Борис III и едва ли е действал по собствена инициатива. Протестите постепенно обхващат страната, добиват необходимата масовост, а Дворецът и правителството „се съобразяват" с обществените нагласи. Депортирането се отменя. (4) Намесата на царя е решителна, без да бъде афиширана. Папският нунций монсеньор Ронкали, бъдещият папа Йоан XIII, е отбелязал в своите записки: „Той е действал" и за да не остава никакво съмнение, е написал собственоръчно още веднъж „Повтарям. Царят е действал." В неговият архив са открити и доказателства за оказаната помощ от българския владетел при спасяването на хиляди заплашени от депортиране словашки евреи, на които са издадени транзитни български визи, за да преминат през страната и достигнат през Турция до Палестина. (5) Самият монсеньор Ронкали успява да спаси от ръцете на нацистите стотици хиляди евреи и бе канонизиран от Ватикана за светец на 27 април 2014 г. За действителната роля на Борис III свидетелстват и дворцовите съветници в показанията си пред Народния съд. (6) На 10 март 1943 г. Бекерле записва в дневника си: „От Данекер и Випер научих, че Габровски е наредил да бъдат незабавно освободени всички евреи от стара България и че след това комисарят по еврейските въпроси е подал оставката си." (7) За да предотврати нови германски опити, Борис III повиква на разговор по еврейския въпрос премиера и вътрешния министър Петър Габровски. За тази среща на 13 април Филов отбелязва: „Царят е на мнение да вземем работоспособните в работни групи и по този начин да избегнем изпращането на евреи от старите предели в Полша." (8) Да се твърди, че в онова военно време някой друг може да вземе решение за съдбата на десетки хиляди хора вместо държавния глава, е повече от несериозно. Всички 49 000 български поданици с еврейски произход са спасени, разпръснати са в различни места из страната, така че да не могат да бъдат събирани за ново преселване. Наистина те са временно лишени от своето имущество, принудени са да се занимават със строеж на пътища и друг тежък физически труд, хранени са оскъдно, но остават живи. (9)

Не такава е съдбата обаче на еврейското население в новоприсъединените към България територии. Управляващите не съумяват да се противопоставят на германския натиск и да предотвратят депортирането на евреите, които са поданици на вече несъществуващите като независими държави Гърция и Югославия. Новите тери-

тории са дадени да бъдат заети (окупирани) от България до края на войната със спогодбата „Клодиус–Попов". (използваният немски израз в оригинала не означава дори администриране, а заемане, окупиране – „besetzten"). (10) Не е подписан никакъв междудържавен договор или друг документ, установяващ окончателния статут на присъединените земи. В тези територии се разполага българска администрация, на лицата от български и гръцки произход се дава българско поданство, но лицата с еврейски произход остават под германска юрисдикция. От Тракия и Македония 11 343 евреи са изпратени в Полша. Почти всички загиват в лагера Треблинка. (11) По този повод Борис III споделя с царица Йоанна, Иван и Марион Станчови: „Ще ви кажа какви бяха тези нещастни хора, за които не бях в състояние да сторя нищо. Това бяха бивши гръцки поданици от Солунско, върху които нямам никаква юридическа власт и затова ръцете ми бяха вързани. Но знайте, никой от нашите няма да бъде откаран. Боях се, че това може да се случи, затова взех мерки: нашите евреи са разпръснати навсякъде в България, и то в най-отдалечените райони, в които ще бъдат на сигурно, вероятно ще им се наложи да поживеят известно време с ограничения и лишения. Но друг изход нямаше!" (12) Израелският заместник главен прокурор Яков Бар-Ор проучва множество германски документи във връзка със съдебния процес срещу главния нацистки екзекутор на евреите Адолф Айхман през 1961 г. Неговото заключение за ролята на българския монарх е недвусмислено: „Борис е бил герой. Той напълно е блокирал Айхман и е защитавал българските евреи." (13) Поведението на българските власти е критикувано от тези, които не искат да видят липсата на друг възможен изход. При разрив с Райха и последващ държавен преврат с поставяне на марионетно правителство едва ли щяха да останат изобщо евреи в една фактически окупирана страна. Сценарият е разигран след време от нацистите в Италия и Унгария и стотици хиляди евреи, живеещи дотогава относително спокойно, са изпратени в лагерите на смъртта. (14)

Липсват данни за проявен интерес от страна на Москва към съдбата на българските евреи и действията за тяхното спасяване. Легацията в София мълчи, не протестира, когато те са заплашени от депортиране в Германия, не изказва и одобрение, когато са оставени в България. Това изглежда най-малкото странно, когато същевременно по съвсем незначителни въпроси съветските дипломати реагират незабавно без никакво колебание. Например настойчиво искат от българското Външно министерство да бъдат снабдявани

с бял хляб и бельо. От документите не става ясно за какво точно бельо става дума, но пък става ясно, че желанието им е удовлетворено. Снабдявани са с бял хляб и бельо въпреки че в България има недостиг на стоки и е въведена купонна система. (15) Отсъствието на съветска загриженост към съдбата на еврейското население сякаш престава да изглежда чак толкова странно, когато разгледаме какво се случва с пленения Бекерле. Данекер и комисарят Белев загиват преди края на войната и не стигат до съд. Не такава е обаче съдбата на третия от главните виновници за изпращането в лагерите на смъртта на тракийските и македонските евреи. Обергрупенфюрер Бекерле е разпитван многократно от съветското контраразузнаване. През март 1945 г. той казва: „По указание на Химлер, което получих по телеграфа, съвместно с пълномощника на германското правителство по еврейските работи – Данекер и чрез министъра Габровски успях да изселя от Македония и Тракия евреите (14–15 хиляди човека), които съгласно моето искане бяха изпратени в Полша. Тяхната съдба не ми е известна". (16) За последното Бекерле безцеремонно лъже. Съдбата на депортираните в Полша евреи му е много добре известна. Висшите служители от СС не само знаят тайната, те активно участват в изтреблението. Изпълнението на „Окончателното решение" е част от тяхната трудова дейност. Признанието за личното участие на генерала в масовото убийство явно не успява да впечатли достатъчно разпитващите офицери и те повече не се връщат към този въпрос. Нито на този, нито на някой от следващите пет разпита, когато е разпитван за далеч по-маловажни неща. Осъден е като престъпник, участвал във войната срещу СССР, и е освободен през 1955 г. Обвинение за тези „14–15 хиляди човека" на Бекерле не е повдигнато в Москва, а той е толкова директен и откровен – „успях да изселя от Македония и Тракия евреите!" Московските органи не проявяват никакъв интерес по времето, когато разкриването на нацистките престъпления в Аушвиц, Треблинка, Собибор и Майданек е главна световна новина. Бившият пълномощен министър работи като чиновник в Германия до 1965 г., когато след проведено разследване е изправен да отговаря пред Федералния съд във Франкфурт за отвличане и убийство на 11 343 евреи от Тракия и Македония. (17) Според обвинителния акт Бекерле и легационният секретар фон Хан са знаели каква съдба очаква депортираните евреи, но въпреки това, „по убеждение и в съгласие с останалите съучастници, той като пълномощен министър на германския райх в България е съдействал за мъчителното им умъртвяване". (18) „Специалната" незаинтересо-

ваност на органите на НКВД към показанията на обергрупенфюрера и мълчанието на легацията в София стават разбираеми в контекста на полуприкрития Сталинов антисемитизъм. През 1952 г. господарят на Кремъл замисля своето поредно престъпление. Решил е да унищожи по-видните представители на руската еврейска интелигенция, а останалите да изсели в сибирската пустош. Каква е щяла да бъде тяхната участ, не е трудно да предположим, когато знаем за милионите хора, унищожени в лагерите на ГУЛАГ*. По негова изрична заповед е скалъпен широкомащабен съдебен процес срещу „заговора на еврейските лекари отровители", започват и репресии на интелектуалци. Развихря се широкомащабна медийна кампания, която успешно създава общонационална антисемитска психоза. Зловещият план не успява единствено защото „бащата на народите" умира внезапно на 5 март 1953 г. (19) Забележителни са думите на писателя и публициста Аркадий Ваксберг по повод подготвената разправа с руските евреи: „Сталин е воювал не с нацистката идеология, а с войските, нападнали неговата страна. На полето на войната съкрушително поражение е претърпял нацисткият Вермахт, а нацистката идеология е удържала съкрушителна победа" (20) През 1943 г. московският апарат би могъл най-малкото да направи сериозен дипломатически демарш към българските власти по повод нацистките опити за депортиране, но очевидно шпионажът, изпращането на терористи и доставката на бельо са били приоритет. Заслугите на Димитър Пешев и депутатите, дали със своята подписка начало на обществената инициатива за спасяването на евреите, не са зачетени от установения впоследствие под съветска диктовка комунистически режим. Пешев е осъден на 15 години затвор за „фашистка дейност и антисемитизъм"! От останалите парламентаристи двадесет са осъдени на смърт и двадесет – на различни срокове зад решетките. (21)

---

* Главное управление лагерей – името на Главно управление на наказателните лагери към НКВД.